

QUYỀN LỰC CÔNG CHÚNG VÀ SỰ MỞ RỘNG DÂN CHỦ TRONG XÃ HỘI HIỆN ĐẠI

LÊ MINH QUÂN ^(*)

BÙI VIỆT HƯƠNG ^(**)

1. Dân chủ là vấn đề rất phức tạp về học thuật, nhưng lại được hiểu một cách giản dị là quyền ra quyết định của người dân. Người dân thực hiện quyền dân chủ, một mặt, thông qua sự giám sát đối với chính phủ và chính sách, mặt khác, làm chủ trực tiếp trong các vấn đề của cộng đồng và nhóm. Các nhà nghiên cứu thường nói đến dân chủ đại diện, dân chủ trực tiếp và gần đây hơn, nhấn mạnh dân chủ tham gia - một hình thức dân chủ trực tiếp tập trung vào việc tăng cường hành động công dân - như những cách thức để thực thi quyền dân chủ, hoàn thiện nền dân chủ và đảm bảo các quyền cá nhân và các quyền công dân.

Thế kỷ XX là thời hoàng kim của các phương tiện truyền thông đại chúng. Chúng được coi là có khả năng quyết định các luồng tin tức và tác động đến mọi mặt của đời sống xã hội. Còn trong thế kỷ XXI, Internet và truyền thông trực tuyến bùng nổ, cuốn hút mọi người vào các luồng thông tin, tác động đến đời sống xã hội của các thành viên. Sự bùng nổ các phương tiện truyền thông mới đã khiến thế giới truyền thông dịch

chuyển từ “quyền lực thứ tư” - quyền lực của báo chí sang “quyền lực thứ năm” - quyền lực công chúng và quyền lực này ngày càng giữ vai trò điều chỉnh cách thức tồn tại và phát triển của xã hội hiện đại.

Quyền lực công chúng ban đầu được nói đến để chỉ các blogger - những người chuyên viết blog, với những ảnh hưởng ngày càng tăng đối với cộng đồng xã hội. Đến nay, quyền lực công chúng được dùng để nói đến một loại quyền lực của số đông người, mặc dù không chính thức nhưng có ảnh hưởng to lớn trong xã hội, được hình thành với sự hỗ trợ của máy móc và công nghệ truyền thông trực tuyến hiện đại. Quyền lực công chúng được thể hiện thông qua các trang web và các mạng xã hội (social network), là dịch vụ nối kết các thành viên trên Internet với nhiều mục đích khác nhau và không phân biệt không gian, thời gian.

^(*) PGS. TS., Viện Chính trị học, Học viện Chính trị – Hành chính quốc gia Hồ Chí Minh.

^(**) ThS., Viện Chính trị học, Học viện Chính trị – Hành chính quốc gia Hồ Chí Minh.

Trên thế giới hiện nay có rất nhiều mạng xã hội khác nhau. Facebook, MySpace, Twitter là các trang nổi tiếng nhất trong thị trường Bắc Mỹ và Tây Âu; Orkut và Hi5 chiếm ưu thế tại Nam Mỹ; Friendster nổi tiếng tại châu Á và các đảo quốc Thái Bình Dương. Mạng xã hội khác gặt hái được những thành công đáng kể theo vùng miền như Bebo tại Anh Quốc, CyWorld tại Hàn Quốc, Mixi tại Nhật Bản, v.v... Facebook hiện có khoảng 700 triệu thành viên và nhà sáng lập kiêm CEO của Facebook, Mark Zuckerberg, đứng đầu danh sách 100 nhân vật quyền lực nhất trên các phương tiện truyền thông Anh, CEO của Twitter đứng thứ hai (theo: 1).

Sức mạnh của các mạng xã hội hiện nay rất lớn. Sức mạnh ấy có được là nhờ sức mạnh của đông đảo các thành viên và mạng xã hội tạo dựng quyền lực của mình thông qua việc tạo cơ hội cho người dùng tìm kiếm thông tin về bạn bè và đối tác. Thành viên của các mạng xã hội bao gồm tất cả các lớp người, từ người nổi tiếng đến người bình dân, với mọi lứa tuổi và ngành nghề, v.v... Mạng xã hội thu hút nhiều và rất nhiều người cùng tham gia, được sử dụng như những phương tiện hữu ích và ưa chuộng nhất trong xã hội hiện nay.

Các mạng xã hội có sức ảnh hưởng về tâm lý rất lớn, lôi cuốn các thành viên, tạo ra các làn sóng thông tin trong các vấn đề nhóm quan tâm chia sẻ. Nó cũng có thể là nơi mà bất cứ ai bước vào đều thấy mình thuộc về một cộng đồng nào đó. Trong thực tế, các mạng xã hội, các blog, các facebook có thể khơi dậy các tranh luận, các dư luận xã hội trong những vấn đề chính trị, xã hội. Công chúng, những người tham gia vào mạng

xã hội hoặc các trang web có thể chia sẻ, trao đổi, đưa ra nhận xét và tương tác với nhau thông qua website. Họ có thể đưa thông tin của mình lên các diễn đàn, mạng xã hội, blog cá nhân của mình, v.v... Các mạng xã hội có thể đáp ứng được nhu cầu của nhiều đối tượng một cách nhanh chóng, hiệu quả nên nó thu hút ngày càng nhiều người tham gia, tạo ra một sự lan truyền số mạnh mẽ. Sức mạnh này đang dần dần biến thành một loại quyền lực thực sự. Hiệu ứng xã hội mà quyền lực này đem lại có thể thay đổi nhận thức của các cá nhân, các nhóm xã hội và thậm chí toàn xã hội về các vấn đề chính trị, kinh tế hay xã hội, v.v... đang diễn ra.

Hiện nay, số lượng người tham gia mạng xã hội thông qua việc truy cập thông tin trên mạng ngày càng đông về số lượng và đa dạng về thành phần. Mạng xã hội với tốc độ phát triển nhanh đến không ngờ đã ngày càng chứng tỏ sức mạnh, ảnh hưởng lớn đối với đời sống con người và, hơn nữa, còn trở thành một bộ phận cấu thành của đời sống xã hội. Các mạng xã hội có những quyền năng đặc biệt và cái mang lại cho nó quyền lực là khả năng tạo lập các cộng đồng trực tuyến mạnh mẽ, rộng rãi, nhanh chóng và tương đối thống nhất.

Quyền lực công chúng không đơn thuần là món quà của kỷ nguyên truyền thông số và Internet, mà còn là công sức lao động thực sự của những người xây dựng nên nó. Cái làm cho các blog có sức thu hút các thành viên chính là khả năng cập nhật thông tin nhanh chóng và đáng tin cậy về các sự kiện hay các vấn đề chính trị - xã hội nhất định. Trong một số trường hợp, các trang mạng xã hội đáng tin cậy không kém

các nguồn tin chính thức và thậm chí còn phản ứng nhanh hơn các nguồn tin chính thức.

Nội dung và hình thức thể hiện trong các mạng xã hội hết sức phong phú; đề cập nhiều vấn đề từ kinh tế, chính trị đến văn hóa, xã hội và môi trường; từ những vấn đề có tính chính luận đến những vấn đề có tính giải trí; từ những vấn đề có tính chính thức đến những vấn đề có tính phi chính thức; từ những vấn đề của “thế giới quanh ta” đến “thế giới trong ta”. Nội dung và hình thức thể hiện thoải mái và ngẫu hứng hơn, ít chịu những sức ép hay sự kiểm duyệt hơn.

Thông qua mạng trực tuyến, “xã hội trực tuyến” đang hình thành trên các mạng xã hội. Sự tham gia rộng rãi và trực tiếp của công chúng về các vấn đề của xã hội đang trở thành một xu hướng của xã hội hiện đại. Các mạng xã hội cùng với lực lượng thành viên đông đảo, các ý kiến phong phú, các trải nghiệm đa dạng và nguồn thông tin không hạn chế đang có xu hướng trở thành một công cụ hữu hiệu trong việc thực hiện dân chủ của xã hội hiện đại.

2. Quyền lực công chúng có thể được xem là nơi các hình thức thực thi dân chủ được mở rộng hiệu quả, theo nghĩa nó tạo cho người dân cơ hội được nghe, nói, bàn luận, chia sẻ, tư vấn, liên kết, giám sát, đánh giá, phê phán và phản biện xã hội. Quá trình đó cung cấp và rèn luyện cho người dân cả về tri thức và phương pháp thể thực hiện ý chí và lợi ích của mình.

Quyền lực công chúng tuy là một loại quyền lực mới nhưng ảnh hưởng của nó rất lớn. Những người tham gia

vào cộng đồng mạng là những người chủ động và hiểu biết. Những người chủ của các trang mạng xã hội là những người sáng tạo và có sức lôi cuốn. Quyền lực công chúng có sức lan tỏa mạnh mẽ thông qua các hiệu ứng tâm lý. Hiệu ứng này càng mạnh mẽ hơn khi trong số những người tham gia có những người nổi tiếng hay có uy tín trong xã hội. Quyền lực công chúng ngày càng trở nên mạnh hơn vì sự tham gia của các thành viên mang tính tự do hơn.

Những người tham gia vào mạng xã hội cũng có những lợi ích riêng, động lực riêng để bảo vệ và chia sẻ. Quyền lực công chúng có thể xem là một hình thức tham gia của người dân, đó là nơi người dân có thể tự do bộc lộ quan điểm và thuyết phục những người khác ủng hộ quan điểm của mình. Các vấn đề được đưa ra có thể là vấn đề kinh tế, chính trị, văn hóa hay xã hội, v.v... Nhưng công chúng có thể bàn luận, tranh cãi và tạo ra dư luận xã hội mà các nhà hoạch định chính sách, các nhà lãnh đạo không thể bỏ qua.

Các mạng xã hội ngày càng trở thành diễn đàn quan trọng và cần thiết đến mức không thể thiếu cho các quá trình chính trị, nhất là các quá trình chính sách công, quá trình bầu cử, tranh cử, v.v... được xem là có tính dân chủ. Có thể thấy ảnh hưởng to lớn, thậm chí là ảnh hưởng có tính quyết định của các trang mạng trong các cuộc vận động tranh cử ở các nước hiện nay. Sự kết nối của hàng triệu người trong những không gian và thời gian dường như không giới hạn qua các trang mạng trở thành cơ sở và động lực to lớn cho quá trình dân chủ hóa ở các nước. Mạng xã hội và hệ quả của nó là quyền lực công

chúng trở thành cơ sở và bộ phận cấu thành của thế giới toàn cầu hóa^(*).

Các mạng xã hội có thể định hướng dư luận xã hội. Các blog, forum, facebook, v.v... đang tác động đến các thành viên theo cách mà chủ nhân của nó mong muốn và những người tham gia vào các mạng xã hội không còn là những khán giả thụ động mà họ có xu hướng tham gia một cách chủ động. Qua các trang web, blog người ta bày tỏ quan điểm của mình một cách chủ động, rõ ràng với tinh thần tranh luận hay “giải bày” nhiều hơn. Người dân có thể thông qua mạng xã hội để bàn luận về nhiều vấn đề khác nhau, thậm chí tổ chức các hoạt động, huy động tài chính, v.v... để thực hiện các mục tiêu nhất định. Không nghi ngờ rằng các mạng xã hội là một công cụ để người dân thực hiện quyền dân chủ. Nhiều người sử dụng mạng xã hội là nơi để cung cấp cho

mình nguồn tri thức, nâng cao giá trị bản thân, gắn kết cộng đồng, chia sẻ suy nghĩ, kêu gọi và thực hiện trợ giúp xã hội, từ thiện, v.v...

Quyền lực công chúng được tạo ra từ các mạng xã hội đang làm rung chuyển những khu vực rộng lớn của thế giới. Khởi đầu từ hành động của cá nhân hay nhóm xã hội rồi nhanh chóng lan thành những phong trào xã hội cực kỳ rộng lớn và phức tạp, làm thay đổi nhiều chế độ chính trị và xã hội hiện tồn. Với việc luận bàn về tình trạng thất nghiệp, đói nghèo, thất học, mất các quyền tự do dân chủ, bị một nhóm thiểu số, gia đình trị bóc lột, lừa dối, đàn áp, v.v... các trang mạng xã hội như Facebook, Twitter, YouTube, Google, Yahoochat, Gmail, v.v. đang tham gia một cách tinh vi và khéo léo vào việc kết nối, chuyển tải thông tin giữa các thành viên trong xã hội, tạo ra những “làn sóng đòi dân chủ”, những “cuộc cách mạng” chưa từng có trong lịch sử.

Sau cuộc bầu cử tổng thống ở Iran năm 2009, chẳng hạn, các mạng xã hội trở thành công cụ tập hợp, lôi kéo hàng trăm ngàn người xuống đường phản đối kết quả bầu cử mà họ cho là gian lận, đưa nước Cộng hòa Hồi giáo này đứng trước bờ vực đổ vỡ. Wikileaks, do Julian Assange người Australia sáng lập, năm 2009 đã làm rung động toàn thế giới khi tung ra hàng trăm nghìn điện tín ngoại giao bí mật của Mỹ. Cuối năm 2010, Wikileaks đăng tải nhiều thông tin chỉ trích sự ăn chơi xa xỉ, tham nhũng với 5,5 tỷ USD gửi các ngân hàng Pháp, bóp nghẹt tự do dân chủ của Tổng thống Tunisia Zine al-Abidine Ben Ali; sự biển thủ hàng chục tỷ USD gửi các ngân hàng Anh, Thụy Sĩ của Tổng thống Ai

(*) Năm 2008, lực lượng hậu thuẫn hùng hậu trên mạng của Obama góp phần giúp ông trở thành Tổng thống da màu đầu tiên của Mỹ. Còn hiện nay, cuộc bầu cử tổng thống Mỹ đang xúc tiến được xem là một “cuộc đua online”. Theo đó, ứng viên đảng Cộng hòa Tim Pawlenty vận động tranh cử trên Facebook, đối thủ Mitt Romney mở màn chiến dịch bằng thông điệp Twitter, còn Tổng thống Barack Obama gửi video tới 13 triệu fan trên mạng. Những người tham gia cuộc đua vào Nhà Trắng năm 2012 đang tiếp cận Internet với mức độ cao hơn hẳn những năm trước. Họ coi mạng xã hội là công cụ liên lạc trực tiếp với cử tri. Không chỉ ông B. Obama mà tất cả các ứng viên còn lại đang cố chứng minh họ là người sành sỏi Internet và công nghệ, đặc biệt là các công cụ giao tiếp của giới trẻ như mạng xã hội, tiểu blog, v.v... Trong quá khứ, ứng viên có thể hướng người ủng hộ truy cập vào website của họ. Còn hiện nay, với việc website của chiến dịch có vai trò như “trụ sở chính”, các ứng cử viên phải tự thâm nhập mọi ngõ ngách của các trang web. Từ năm 2012 người ta sẽ chứng kiến cuộc vận động tranh cử qua những ứng dụng trên smartphone thay vì máy tính và truyền hình truyền thống.

Cập Husni Mubarak, v.v... tạo những cú hích cho các biến động chính trị tại các nước này (xem thêm: 6).

Đặc biệt, ngày 17/1/2011, hình ảnh Mohamed Bouazzi, một công dân Tunisia 26 tuổi đã tự thiêu vì phẫn uất trước việc bị cảnh sát tịch thu gánh hàng rong, đã được ghi lại bằng máy quay phim và điện thoại di động rồi tung lên các trang mạng xã hội như Facebook, Twitter, You Tube, v.v.. Ngay sau đó, nhiều cuộc biểu tình, bạo loạn liên tiếp nổ ra ở Sidi Bouzid và các tỉnh thành khác của Tunisia làm nên “cuộc cách mạng hoa nhài” ở đây. Kết quả là ngày 14/2/2011, Tổng thống Zine al-Abidine Ben Ali cùng gia đình phải trốn chạy khỏi Tunisia sau 42 năm cầm quyền.

Ít ngày sau, các cuộc biểu tình tương tự cũng nổ ra tại nước láng giềng Ai Cập. Khởi đầu là sự phối hợp giữa các nhóm đối lập thông qua các trang mạng xã hội. Những người Ai Cập trẻ tuổi phát động cuộc biểu tình từ ngày 25/1/2011 qua các trang mạng xã hội. Chính quyền lập tức ngăn chặn nhưng vô hiệu và sau 18 ngày người dân nổi dậy Tổng thống Mubarak buộc phải nhô neo, kết thúc 32 năm cầm quyền ở đất nước đông dân nhất thế giới Ả rập. Wael Ghonim, nhân viên tuổi 30 của hãng Google, quản trị viên trang chống nạn tra tấn trên Facebook được coi là người hùng khuấy động cuộc nổi dậy của người Ai Cập, làm nên “cuộc cách mạng Internet” hay “cuộc cách mạng 2.0” ở nước này.

Với áp lực của quyền lực công chúng, tình hình Libya còn phức tạp hơn nhiều, cuộc nội chiến hết sức tàn khốc và can thiệp cực kỳ thô bạo từ bên ngoài diễn ra, làm sụp đổ hoàn toàn chế

độ của Muammar Gaddafi sau 40 năm tồn tại. Các cuộc biểu tình, bạo động chính trị lan rộng ra ở các nước như Yemen, Algeria, Bahrain, Sudan, Iran, Iraq, Kuwait, Oman, Jordan, Djibouti, Mauritania, Palestin, v.v. và nhất là Syria hiện nay cũng chịu những ảnh hưởng tương tự (xem thêm: 6).

Ở một khía cạnh khác, dưới tác động của các mạng xã hội, phong trào biểu tình Chiếm phố Wall (Occupy Wall Street) đã diễn ra từ ngày 17/9/2011, khi một số người dựng trại để phản đối ngay trước Thị trường Chứng khoán New York. Họ thể hiện sự tức giận trước nền kinh tế đang lung lay của nước Mỹ, cũng như sự phẫn nộ đối với “giới doanh nghiệp tham lam”. Đến ngày 15/10/2011, hàng chục ngàn người ở Madrid (Tây Ban Nha), Frankfurt (Đức), Seoul (Hàn Quốc), London (Anh), Rome (Italy), Sydney (Australia), Tokyo (Nhật Bản) và Zurich (Thụy Sĩ), v.v... đã xuống đường trong “ngày biểu tình toàn cầu” để phản đối các chính sách cứu trợ từ các ngân hàng và chính trị gia của chính phủ. Kể từ đó, “Chiếm phố Wall” nhanh chóng lan rộng khắp các thành phố lớn của Mỹ rồi trở thành một phong trào toàn cầu và đang tác động mạnh mẽ và nhiều mặt đến đời sống xã hội thế giới. “Chiếm phố Wall” đang thâm nhập vào các chiến dịch vận động tranh cử tổng thống ở các nước Mỹ, Pháp, v.v... “Chiếm phố Wall”, hơn nữa, còn tác động đến tâm bản chất của các xu hướng xã hội, nhất là xu hướng đòi “tái cấu trúc” chủ nghĩa tư bản để có một diện mạo “xã hội” hơn, “nhân đạo” hơn (2).

Cùng với những mặt tích cực của mạng xã hội, vẫn còn có nhiều vấn đề

cần quan tâm trong việc quản lý và hạn chế những ảnh hưởng không mong muốn. Vai trò của các mạng xã hội trong việc tạo ra và duy trì tự do thông tin được đề cao trong khi các nội dung thông tin không được kiểm soát nên tác động của nó đối với những người tham gia cũng không thể kiểm soát được. Trên thực tế, nhiều blog “đen”, blog đăng ảnh khiêu dâm, các clip sex, v.v... ảnh hưởng tiêu cực tới cộng đồng. Hậu quả của những “cuộc cách mạng”, những “mùa xuân” xã hội trên thế giới hiện nay do quyền lực công chúng tạo ra đang minh chứng cho tính lợi hại của các trang mạng xã hội, của việc sử dụng quyền lực công chúng vào những mục đích nhất định (9).

3. Ở Việt Nam hiện đã có tới hơn 16 triệu người sử dụng mạng xã hội, với hơn 130.000 tên miền được đăng ký, tốc độ tăng trưởng 170% /năm, số người sử dụng Internet đã lên tới hơn 23 triệu và gần 5 tỷ số thuê bao di động. Nước ta có tốc độ tăng trưởng số người dùng Internet nhanh số 1 thế giới, tăng 9.561,5 %, gấp 7,8 lần so với quốc gia đứng thứ hai (giai đoạn 2000 - 2008) và cũng là quốc gia có lượng người sử dụng facebook tăng nhanh nhất thế giới. Nếu tại thời điểm tháng 4/2009 ở nước ta mới có khoảng 73.280 người sử dụng facebook - ở vị trí áp chót trong số 30 nước sử dụng facebook ít nhất thế giới, thì đến 15/3/2010 đã có 1.084.160 người tham gia, chiếm 0,34% lượng người sử dụng facebook trên toàn thế giới. Ngoài ra, không chỉ đối với facebook mà nước ta còn là miền đất hứa cho các mạng xã hội khác phát triển (theo: 5).

Số người sử dụng Internet và các mạng xã hội ở nước ta hiện nay tăng rất

nhANH. Các phương tiện báo chí mới, các mạng xã hội đang mở ra những cơ hội chưa từng có cho người dân chúng ta trong việc tạo ra và tiếp nhận thông tin, thúc đẩy dân chủ và tiến bộ xã hội. Chính quyền ngày càng chịu ảnh hưởng mạnh mẽ từ công chúng thông qua công nghệ truyền thông trực tuyến. Những lợi ích mà quyền lực công chúng mang lại thông qua các mạng xã hội, cũng như các phương tiện truyền thông đại chúng đang thúc đẩy quá trình dân chủ hóa xã hội và quá trình phát triển đất nước.

Tuy nhiên, văn hóa ứng xử trên mạng, sở thích và thói quen giải trí trên Internet còn hạn chế nên ảnh hưởng của các mạng xã hội ở nước ta chưa nhiều. Hiệu ứng tâm lý lan truyền của các mạng xã hội ở nước ta không phải lúc nào cũng được như mong muốn. Giống như các loại quyền lực khác, quyền lực công chúng cũng cần được tổ chức thực hiện một cách hợp lý, kiểm tra, kiểm soát một cách chặt chẽ. Các chủ thể của quyền lực công chúng cần phải có đạo đức, năng lực và trách nhiệm xã hội. Phát triển mạng xã hội là xu thế khách quan, do vậy cần có sự quản lý của nhà nước, tư vấn và định hướng của xã hội trong việc sử dụng mạng xã hội một cách có hiệu quả. Mỗi chủ thể của quyền lực công chúng cần phải học tập, rèn luyện nâng cao phẩm chất đạo đức, năng lực trình độ và bản lĩnh chính trị để có cách nhìn khách quan và dựa trên bằng chứng đối với những sự kiện lan truyền trên Internet.

Vấn đề đặt ra trong một thế giới đầy biến động và phức tạp như hiện nay là việc quản lý thông tin trên các mạng xã hội cũng như website rất quan trọng. Các mạng xã hội hay “báo chí công dân”

là loại hình truyền thông có sức tác động, có sự tương tác rất cao. Ảnh hưởng của nó theo cả hai chiều thuận, ngược đều rất mạnh mẽ. Để có thể quản lý được quyền lực công chúng này, một mặt cần nâng cao nhận thức, trình độ, bản lĩnh của người dân, mặt khác cần có những quy định để hạn chế những ảnh hưởng tiêu cực trong quá trình sử dụng loại quyền lực này. Nhận thức, sử dụng đúng đắn và kịp thời, hiệu lực và hiệu quả quyền lực của công chúng - quyền lực của nhân dân thông qua các phương tiện truyền thông hiện đại là vấn đề mới mẻ và không ít phức tạp. Do vậy, việc xây dựng và hoàn thiện các chủ trương, chính sách và luật pháp đáp ứng yêu cầu sử dụng quyền lực công chúng phục vụ các mục tiêu phát triển kinh tế - xã hội ngày càng trở nên cần thiết.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. <http://dantri.com.vn/c25/s119-502318/ceo-zuckerberg-quyen-luc-nhat-gioi-truyen-thong-anh.htm>
2. Biểu tình “Chiếm phố Wall” lan ra toàn cầu. *vnexpress.net*, ngày 15/10/2011.
3. Blogger - quyền lực thứ năm trong xã hội Mỹ. *Hutek.info*.
4. Bob Walsh. Clear blogging - How people blogging are changing the world and how you can join them. US.: Apress, 2007.
5. Lê Thúy Hạnh. Quyền lực thứ năm. <http://vietnamweek.net>, ngày 17/03/2010.
6. Nguyễn Thế Kỷ. MENA biến động - Vai trò của mạng xã hội, điện thoại di động và báo chí. <http://baochi.edu.vn>
7. Marketing số và quyền lực thứ năm. <http://www.d2design.info/home/ki-en-thuc-marketing/marketing-so-va-quyen-luc-thu-nam.html>, ngày 15/1/2011.
8. Marketing blog sức mạnh quyền lực thứ năm. <http://trungtmdt.wordpress.com>.
9. Hà My. Hạn chế mặt trái của mạng xã hội. *KinhteSaigonOnline*, <http://www.thesaigontimes.vn>, ngày 1/3/2011.
10. Tác động của mạng xã hội đến doanh nghiệp. <http://mobivi.vn>
11. Tác động của mạng xã hội. <http://laodong.com.vn>, ngày 9/6/2011.
12. Mai Thanh Thảo. Vai trò của mạng xã hội trong đời sống tinh thần của giới trẻ ngày nay. <http://www.hids.hochiminhcity.gov.vn>
13. Thord Daniel Hedengren, Smarththing word press beyond the blog. John Wiley & Sons, Ltd.: 2010.